

ПОЕТ И ДРАМАТУРГ

Пантелей Зарев

Той вече е създал творчество, което го изнася напред, в челната редица. Силна личност, всеотдаен патриот, комунист, жаден за борба и полемика, той може да се отнесе към групата вдъхновени певци, прославили историята на промените. Не защото творчеството му отбелязва пряко събитията, а защото ги пресъздава с неизмеримата им вътрешна значимост. И най-вече с тяхната силна конфликтност.

Сам Джагаров би могъл да се нарече поет конфликтующ. Ако няма с кого да се бори, с кого да спори, кого да отрича, какво да утвърждава, въпреки тезата на враговете — той не може да пише поезия. Перото му става безсилно, вдъхновението му отслабва. И той се бори, той воюва и твори. Ще спори с потисниците в далечното минало, ще въстава срещу скорошните поробители, ще се бунтува дори срещу любимата, срещу домашния уют, но все ще извисява идеала си в двубоя, ще се изявява все в остри схватки, в героични пози, в буйни полемики. Така Джагаров е в историята — със своята мисъл, с напрегнатото си стремително чувство, с всеотдайността си към родината и с вярата си в идеала на комунизма. В неговото творчество има много лична, интимна изповед, но гражданското начало е доминирало всякога.

Той създава напрегната психологическа лирика, в която важно място заемат болките на сърцето — любовното чувство. Но жаждата му на син е особена: в неговите вени, на сина, трябва да пулсира буйната бащина кръв. Такъв е Джагаров, поет на съвременността и на новите идеали, с някакви извечни съставки на войвода и харамия в кръвта си.

Бил е готов да заплати с младия си живот верността си към революцията. Минал е в своя възход по заплетени пътеки. Изживял е смутни състояния на неверие, на временни колебания. Всичко това е направило мисълта му и напрегната, и тревожна. Така или иначе неговото творчество е все изповед на една социална и патриотична съвест. И все говори за желание на поета да се постигне грядущето, все е израз на бляна да се помете от лицето на земята грозното и печалното. Тъкмо с тия си изживявания поетът е изцяло в историята на протичащото. В лириката му изправя ръст личност, едновременно настоячива и съмняваща се, изпълнена със силна обич и с непроменливи вражди. Бунтът почуква непрекъснато на неговото съзнание. Бунтът срещу околните — за еснафската им психика, — бунтът срещу себе си — за незавършени дела, бунтът срещу измамните пътища на съблазънта. През тоя бунт звучи твърд и мъжествен глас, който иска, настоява, който всичко залага наведнъж в играта на живота и в играта на революцията. Неговият тон е строг и висок:

Не за власт,
не за слава,

не за паметник златен,
не за участ такава
аз дойдох на земята.

Така започва програмното му стихотворение от сборника „Лирика“. Джагаров се намира най-добре чрез превъплъщенията си в онова, което все би искал да бъде и в което диша неговата воля:

Аз дойдох, за да бъда
черна пита и лучец
на трапезите гладни,
да трептя с маранята
сред жетварското пладне.

Аз дойдох, за да бликам
от народната рана,
с ален мак да запалвам
всеки слог и поляна.
И пред буря да кацам
с хвърковатото знаме
по скалите бунтовни,
на юнашкото рамо.

И нещо съвременно, и нещо далечно, фолклорно-героично, фолклорно-патосно излъчват тия стихове. Та нали поетът е роден в околностите на хайдушкия от отдавнашни времена Сливен, града на войводите, той носи в кръвта си частица от неговите традиции. В превъплъщенията му се долавят здраво сливане с народа и земята, героика на един бунтовен дух. Разкрива ни се индивидуалност и романтична, и приземена, с безгранична сила на мечтата. Този потомък на нашите хайдути обича онова, което е мъдро и красиво, което е голямо и свободно, което не се прекланя пред домашна уютност и не издава робска привързаност към общоприетото. Както и да се лута и блъска във всекидневните си отношения, той дири и намира в себе си вековечните добродетели на народа ни и на героичния човек с неговата могъща и чудновата вяра, в несломимата му дързост. И затова основната му жажда е да зове, да събужда, да чука с пръсти „по заспалото чело“.

Аз дойдох, за да кажа
нова, трепетна дума,
по-добра от зърното
и по-зла от куршума.

В романтичните му стихове долавяме и ехове от някаква байроновска вътрешна сила. Те идват не от традицията на Байрон, а от близки традиции, от традицията на Ботев и Яворов в нашата поезия, от традицията на народната ни песен, от традицията на съветската героична лирика. И най-сетне те са и нещо ново, нетрадиционно, тъй като в тях изказва себе си, вълненията на оригинална и завършена в своя свят личност, със съвременни идеи и социалистически, патриотически копнежи. Обикновено вътрешната свобода, с която говори откровено силен човек, има свой поетичен чар. Такъв личен чар Джагаров притежава. Той принадлежи към числото на онези, у които откровеността преминава в равенство с колосите, в обръщане на „ти“ с историята, с народа, с човешката съвест. С тези качества неговите стихотворения опровергават черногледото твърдение, че нашата лирика през последните години не е отбелязала значителен успех, че не се е приближавала до съдбата и живота

на народа и че е била безлична. Позата, свойствена на Джагаров като изпъкваща категорично личност, е обикновено искрена и в малко случаи предвзета и драпирана с изкуственост и с прекалена високомерност.

В своите големи стремежи поетът не щади нито себе си, нито другите. Понякога издига себе си и бичува другите. Революционната му младост, изживяна зад решетките на затвора и върху циментовия под на килията, неговата убеденост в идеала на комунизма, го правят твърд и нещадащ.

Яркия характер на поета се транспонира в стила му, силен и драматичен. Джагаров възприема разговорната стихотворна традиция на Вапцаров и я развива оригинално, по личен начин в своя ясен стих. Той обича въпроса като най-ярък израз на неспокойните му изживявания. Той пита, като разширява така кръга на своята мисъл, нейните търсения. Често пъти чрез въпроса прозвучават и интелектуалните струни в лириката му.

Неговите въпроси, колкото и да са трудни или сложни, не остават без отговор. Този отговор ни се дава ако не от разума на поета, то от неговото чувство, от волята му да пребъде онова, в което поетът вярва. Така се получават неизбежно някои повтарящи се интонации. И то не само в гражданската, интелектуално-драматична поезия на Джагаров, в която са нахлули големи мисли за съвременността, а и в неговата интимна песен, в неговата изповед на копнеж по любов и покой. Този копнеж за покой присъствува естествено у всеки голям дух, който е в движение, напрегнато разходва себе си, все дири и все се самораздава.

Началната му поезия е революционна — спомен от затвора, опоектизиран драматично в сборника „Монте песни“. Но значителна част от лириката му е посветена на интимни изживявания, на тихи нощни размисли, когато чистото чувство е окрилено и вдъхновено от образа на любимата — „Лирика“. И през светлите състояния обаче преминава трепетът на авторовата тревога. Какво го свързва с любовта, кому е верен — на свободата си или на връзката, която го оковава в домашната уютност. В неговата лирика може би за пръв път в съвременната, днешната ни поезия се усеща мъчителна борба срещу изградено щастие, което дава радост и което отнема нещо от живота. Джагаров е изказал своя бунт в съдържано-трагична форма, оцветена със силните струи на иронията:

Това ли е било —

да шепнеш: „Мой любими“,
„Единствени“, „Незабравими“,
да ме изпращаш сутрин до вратата
и вечер до вратата да ме срещаш,
да лягаш всяка нощ при мен в кревата
като съпруга нежна и гореща,
и да въздишаме, и да мечтаем
за дъщеричка и за двама сина,
за бяла къщичка без наем,
с балкон и весела градина. . .

Това ли е било —

да пия всяка сутрин липов чай,
да бягам подир първия трамвай,
да работя превит над масата,
два пъти в месеца да ходя в касата
и цял живот така — без край. . .

Ах, тихо щастие!
Ах, щастие семейно!
За гълъби и гургулици
и други въртокъшни птици,

Защо ти идваш толкоз ненадейно,
защо гнездо в сърцето свиваш?
Ах, тихо щастие семейно,
ти идваш, но защо не си отиваш?

Този тематичен кръг съвсем не изчерпва поетическия свят на Джагаров. Той се носи по вълните на големите политически и граждански събития. Неговата силна, чиста мисъл се среща с едно време, в което за беда доминираха ограничения, в което човекът не можеше да бъде свободен и не биваше да излиза извън формулите, извън конвенциите, които култът е установил. Драматизмът на борбата срещу тия канони изпъква силно в Джагаровата поезия както с емоционална, така и с философска осмисленост. Той прие предизвикателството на времето, той реши смело и всеотдайно да се побори с него и възвести в своя *ars poetique* нова, свободна ера на мисълта. Той хвърли ръкавицата на онова, което ограничава и обеднява човека, което не е много далече от еснафския конформизъм и от робското унизяване, и в погледа му засияха светлините на нова мисъл. Тази нова мисъл бе донякъде импулсът, който освободи тогавашната ни поезия от формулата и декларацията и ѝ придаде лично съдържание, психологизъм, вля изобщо в нея един индивидуален живот. Нашият поет разбра, че пътят към утрешния ден не е лек и равен, че доверча много творци са утвърждавали едно механическо движение напред, без да са се вглеждали в истините на живота, без да са отключили онзи комплекс от усещания, който подсказва действителността. И ето бунтарската глава на Джагаров се впрегна в новото дело на поезията. Той, отново развълнуван, както в своите стихотворения за преживяното в килията, вече с укрепнало майсторство, заговори. И то не само като поет, а и като драматург, преследващ онова, което сковава и чиито корени са в една фалшива привързаност.

Авторът бе написал великолепни стихотворения за борбата в миналото, за затвора, за магическата привлекателност на партизанските пътеки, които са го викали при себе си, преди да влезе в затвора. Стихотворенията му „Така идва всеки ден“, „Най-силният от нас“ са изпълнени с мълчалива героика. В тях е пресъздаден образът на бойците, които загинаха, без да загубят вярата си, които греят в душите ни като светлината на една съвест. Поетът е възсъздал и контраста между себе си и тия хора — той, още млад, неопитен, а те силни, усмихващи се в страданието и пред смъртта, възсъздал е единството си с тях, също готов за жертва. Неговият дух като техния е бил способен да троши окови, да среща кървавото всекидневие, да вика с гласа на идеала си „Свобода!“

Нощта внезапно стана мъртвотиха.
Изсвири свирка. Задрънчаха шпори.
Дежурните патроните сменяха.
Вратата се отвори и затвори.

— Другарю! Хей, другарю, съмна! . . .
Но този път другарят се не чува! . . .
Един стражар в килията му влезе,
походи,
потършува,
изтри ботуши в прага и излезе.

И сам при мен се върна моят глас.

И зад стената мокра, в здрачината,
попъпни в жилите ми леден мраз
от топлината,
която още дишаше оттаяк.

Дали не беше грешка, стават грешки. . .

Надигнах се.
Отвънка с крачки тежки,
брадясал като облак, в син шинел
препасал жълта бомба на колана,
денят пристъпи, автомат навел,
и срещу мен в решетката застана.

Тъкмо от тази лирика на контрастите, на страданието и на героиката на започващия ден израсват „митовеге“ на Джагаров и изпълват неговата лирика с философска мисъл, с философско съмнение. По-късно, в култовското време, като сълза се изля неговата лъчезарна мъка по непостигнатото тържество на идеала. Той изживява дълго своята борба — борбата и срещу еснафите около него, борбата и с „черния“ човек у него, който го преследва. Ето стихотворението „Реплика през масата“, написано до джагаровски, в духа на гражданско-епичната и изобличаваща поезия на Маяковски:

Ти, който спиш в постели меки,
живееш дни спокойни, леки,
познаваш хиляди пътеки —
и забикалящи, и преки —
към тайните на този свят,
ти, който с дарби си богат
и нито по един въпрос
не ходиш, както казват, бос;
ти, който си човекът верен,
но се гнусиш от хляба черен
и гледаш днешния ни ден
от пиедестала си студен;
ти, който произнасяш речи,
прозираш толкоз надалече,
отваряш всякакви врати,
постигах всякакви мечти —
поспри за малко своя ритъм
и позволи да те попитам:
в действителност какво си ти?

Цялото стихотворение е написано в един период от двадесет стиха, изрича се изведнъж, като че ли поетът се е задъхвал, когато е давал израз на чувството на негодуванието, бликнало в душата му. И с творби като тая закачлива и язвителна реплика Джагаров е в историята, в нейното движение, в непрекъсващата борба за промяна.

Но в битката поетът познава и друго — той разбира, че човекът е разностранен и сложен. И още, че когато, от една страна, има за какво да се радва в живота, той намира, от друга страна, за какво да е недоволен, от какво да изпитва злочестина, болка и страдание. Безбрежни и безгранични са неговите

желания, неговите етични идеали и оттам произтичат и неволите му, и болките му, и неудовлетвореността му. Те го смущават, те също не му дават покой. Стихосбирката на Георги Джагаров, озаглавена „В минути на мълчание“, е израз на това безпокойствие, на тази постоянна устременост към нещо, което е непостигнато, което е променливо като светлинка и което се губи в мрака на притъмняващи вечери и черни, изпълнени с тежка размисъл нощи:

Може би животът ми е лош,
може би самият аз съм лош —
нещо все ме мъчи, все ме трови,
все ме стягат някакви окови.
Пак се връщам късно, посред нощ.

Кому да довери болезненото си недоволство, как да успокои бунтарската си природа, как да излезе от душевните скитания на харамията, който може да зареже близки и дом, защото го мъчат големите въпроси на времето, и да се върне след това — разкаян, измъчен, неразбрал нито любовта, нито обидата си в тяхното сложно сплитане?

И пращи главата,
ще се пръсне
в тези часове жестоко късни.

В сборника „В минути на мълчание“ в поезията на Джагаров се появи силуетът на града с неговата вечерна и нощна тревога. Този силует е нарисован графично, с двете само бои на черното и бялото. И когато рисува природата, Джагаров не е пряк и многоцветен, защото го грабва предимно важността на чувството и мисълта, а не богатството на репродуцираната от въображението картина. Но в стихотворенията му се долавят и някои нови елементи на интелектуализъм, непознати от предишното му творчество, тъй като поетът не е вече същият след извървения вътрешен път.

Неговият дух стана по-силен и по-богат, неговите съмнения — по-дълбоки. Това понякога усилва позата му, прави размисъла не всякога емоционално богат. И в тия стихотворения вярата му не повяха, укрепна вече не само от ентузиазма, а и от познанията на човека и човешкото. Посочената стихосбирка се открива със стихотворения за България — България, вечната, неизмеримо голямата обич на тоя поет, магическа дума за неговия дух, воля и разум за неговия живот, преминаващ в борби и бури. Тя вероятно ще води и занаят неговия дух — и като патриотичен идеал, и като привличащ образ на напрегнатото и драматично всекидневие. Той написа великолепно си стихотворение „България“, което наред с други негови творби ще остане в поетическия фонд на социалистическата патриотична лирика. В това стихотворение присъствуват и миналото, и съвременността. То напомня и за „византийската отрова“, и за „турския ятаган“. В него светва — като в народната песен — българското лице:

И стана чудо: смъртю смърт поправ,
усмихнаха се чардаклии къщи. . .

Образът на Балкана оживява като по вековна традиция. Сякаш сърцето на поета естествено намира тоя образ на героична и величавна вярогност на родината.

Макар поет от поколението на Пеню Пенев, Джагаров не писа за строежи, за наливащи се основи, за корпуси на заводи, за звънящи жици. Той не повторил в песента си песента на труда — равно буботене на трактори или на вършачката-жетварка. Но той писа за човека — с любов или с усмех и ирония.

Той бе в историята — със славослов на България и вътрешна, неотменна
вярност на социализма. Той бе в епичната битка за човека. Ето как възприема
даже природата, като образ-обобщение на голямото морално вълнение:

Удари гръм със странна сила
над пътя в опнатите жици
и дъжд
земята наша мила
зашиба
с яростни камшици.

Аз чух земята да роптае,
за обяснение да пита.
Какво ще пита, щом си знае,
че беше черна
и немирта.

Такъв е. Категоричен. И лаконичен. Не за земята говори, разбира се, а за хо-
рата, за нас, пък и за себе си. Защото няма силен дух, смела мисъл без само-
оглеждане, без самопреценка. И то самопреценка гражданска, с отговорност
пред времето и пред историята:

Един въпрос ме мъчи само:
дали вървах до тоя час
все чист и смел под твойто знаме,
дали ти служих вярно аз.

Защото:

Когато пътя си оглеждам,
не виждам нищо да блести
освен любов, освен надежда,
че в моя път ме водиш ти.

Ти ми протягаше десница,
съгриваше ме в своя скут;
ти светеше като зарица
сред нощите на моя труд.

Ясен е адресът на това стихотворение — партията, авторовата всеотдайност
мисъл-съвест за дълга, за родината, за синовната вяност към тях.

Джагаров не обича красотите, излишните слова, лирическото прето-
варване. Той развива стиха неусетно — без фрапираща показност. Развоят е
в гъвкавостта на стихотворната реч, в личните акценти, в звучността на осми-
слената идея, която ни поднася новото и неказаното.

Джагаров е писал малко стихотворения, защото го овладя и втората му
муза — драмата. Към своята 50-годишнина поетът заговори отново — с малко
носталгичен глас. Носталгия по миналото, по недоизживяното и даже по нео-
същественото в изкуството. Защото:

Понякога, понякога
в копнеж по вечността
разпъне се душата ти
върз белите листа,
усетиш болка в раната,
приседнеш, блед и тих,
докоснеш само молива,
и се отрони стих.

Това и строго обобщено, и интимно лирично „понякога“ е сякаш врата към нови състояния, към нови лирични превъплъщения и поетически надежди.

*

Драматургичното творчество на Джагаров е окрилено от патоса на идеите, възплетени в лириката му. Поетът воюва срещу карьеристите („Вратите се затварят“), срещу слепите изпълнители на враждебната на революцията култовска воля („Прокурорът“). Жадуващ свободата поет, устремен към етично красивото у човека лирик, той изявява себе си сега и чрез сложната драматургична сюжетност. Но пак има нещо от силата на личността му, от богатите пориви на личните му въълнения. Драмите са написани със замах и когато величае онова, което обича — честността у обикновените трудови хора, — и когато клейми карьериста или слепия служител на принципи, несъобразени с човешкото. Към силните черти на драматургичното му изображение трябва да се причисли още и яснотата на образите, на целите. Както в поезията си, и в драмата търси нови форми за внушение, без да нарушава идейната си яснота и целеустременост. В това е и оригиналността на неговия драматургичен опит, на неговия талант.

Джагаров разнообразява нашата драматургия с конфликтността, с етичните и социалните проблеми, които поставя с формалните си търсения, с ретроспекциите, които въвежда в две паралелни действия, пресичащи се като минало и съвременност, като гражданско-обществен и личен домашен живот, силно повлиян от обществения, онещастен от него („Прокурорът“). Тази явна оригиналност на формата извежда писателя извън традицията.

Драматургът има верен поглед за индивидуалното у героя. Той умее да го постави в сложни обстоятелства, за да се изяви различно. Величков от „Вратите се затварят“ изпъква още в първите сцени при срещите си с дядо Трайко, Кети, Марин, Найдено, Бурсука. Във въстъпителните бележки се отбелязва: „Постановката трябва да се изгради в откровено трагедийен план; оптимизмът ще се роди не от приглушаване на конфликта, а от неговото категорично решение в полза на нашето общество, на нашия комунистически идеал.“ В драмата авторът търси изкуството не в подражанието на действителността, в преповтаряне на битови и житейски подробности, а в синтеза, в основното движение. Свидетелство за това е „Прокурорът“. В тази драма има известна условност, полезна за изкуството, за неговата по-голяма вътрешна сила. Налице са не-обикновени ситуации, в които дебютира истината, усеща се мащабността на епохата, ритъмът на едно грандиозно време, изпълнено с борба. Решават се съдбата на човека, на обществото, бъдещето и перспективите на една справедливост. Джагаров се освобождава от битовизма, търсейки мащабни рамки. Той не забравя обикновено човешкото и неговите земни стойности. Съедновременно в „Прокурорът“ се открояват острите проблеми на нашата епоха: проблемата за властта, проблемата за култовските методи и последиците от тях, за обикновения човек. В своя герой Прокурора Джагаров е възплетил нещо и от себе си. Героят му вярва в човешкото, в големите цели на революцията и не може да приеме онова, което му предлага Следователят, ревностният войник на култа. Драмата е написана съгласно като остър двубой на две различни съвести. Композиционен похват в нея е конфликтът, израсъл върху контраста, т. е. върху различието между Прокурора и Следователя като мислещи личности. Паралелно с контраста идва единството вече на Прокурора и Следователя като привърженици на една и съща кауза. Така се появява противоречието с двете си страни: разлив и единство. Драматизмът е подготвен надалеко, обособен е не само от житейската среща на два различни характера, а и от фило

софското сблъскване на две тези. Драмата се изгражда композиционно и с помощта на асоциативността — чрез смяната на преживявания върху екрана на съзнанието. В тая непозната съдържателна форма изпъква също мащабността. Авторът, от една страна, се издига над действителното, привичното и емпиричното, от друга, се държи близо до реалната драма и живите характери. Паралелно със словесния двубой между Прокурора и Следователя са изписани живо сцените на домашния свят, на бита, на семейството. С колоритни бои светят майката на Павел, Росица, Войнов, Боян. Това е домашен свят, огрян доскоро от любов и слънце, сега замрачен от сянката на нещастията, които носи култовското време. В два плана протича и езиковото изграждане на драмата: при диспута между Прокурора и Следователя тече напрегната, полемична реч, реч между юристи, чиято интелектуалност има свои форми за израз; при домашните, битови и семейни сцени езикът е изпълнен с човешка нежност, с присъщото на мимолетното в отношенията между хората.

„Прокурорът“ спечели на Джагаров славата на драматург със сложна вътрешна нагласа. В драматургията му се получава единство на два духовни стила: на субективно лиричното и на мащабно-драматургичното. Тези два стила взаимно се дооцветяват, досъздават естетическата си пълноценност. Драматургът умее да раздвижи чрез тях действието, за да го изгради чрез лирични контрапункти и драматични сблъсъци. Заложената в наторела на писателя склонност към лирична изява преминава във фактурата на образа. Така двете струи, лиричната и мащабно-драматургичната, не си пречат, не се затормозват, а хармонично се уравновесяват в общото напрежение.

Още една особеност се откроява в таланта на този оригинален и изцяло съвременен драматург. Това е полетът на неговата мисъл. От обикновените, от всекидневните страни на действителността той извлича значителни обобщения, извежда проблеми, в които е заложено времето. Арсеналът на неговата мисъл е богат и разнообразен, но тя има свой идейно естетически стожер: хуманните цели на нашето време, произлизащи от морално-политическите цели и задържани от социалните обстоятелства. Така Джагаров е в постоянна полемика с онова, което не отговаря на идеала му. Като драматург и като поет той противопоставя сигурно висшето на низшето, даровитото на посредственото, на предничавото на консервативното, задържащото. В тези напрегнати отношения на противоположности изразват драматичните му сюжети. Така бе в „Прокурорът“. Така е и в следващата му пиеса „Тази малка земя“. Почти десет години са изминали от едното до другото произведение. И все пак проличава единството: авторът пак въстава срещу враждебни на човека условия.

Писателят е въвел сега в драмата си и нова сюжетност, и нови типове, нов човешки материал. По нов начин се разбира и проблемата за щастieto и за правдата. „Прокурорът“ е рожба на едно историческо време, „Тази малка земя“ — на друго историческо време. Но ето че въпросът за обусловеността на човека от условията и за борбата му с тях изпъква отново, че полемичността в звученето на драмата се е запазила.

Този храбър автор е навлязъл отново в спор с някои явления в съвременността като мислител-мечтател, който иска да ни посочи чрез ума, чрез чувствата си, чрез драматургическите си видения същественото в нашия живот. Мнозина от неговите герои са обявени пак с дългоцветието на лиризма, отново войнствено-хуманните реплики са изпълнени с вдъхновение, идващо от мечтата за човешкото право. Пак моралната идея е устойчива по своему, сурова, поетично-патетична, извисена. Авторът постига драматургичното напрежение, като сблъсква тази духовна извисеност с посредствеността, като поставя пред нея всекидневната бариера на невежеството и на бюрократизма. Негови, на автора врагове са карриеризмът и бездушието.

Хармонията пак е нарушена, прогресът пак е затормозен.

Ако в „Прокурорът“ влечението към съвременно историческото се изяви предимно чрез един обществено-политически сюжет, то сега личи вълнението на автора и от нови, от актуални социални и морални проблеми. Избликнал е гняв от замърсяването на природата, от покушението върху хуманното у човека, върху важни за обществото морални стойности. Свободата на духа е угнетявана от насилието на посредствеността. Професор Радев със свои сътрудници воюва за опазване на природата, за спасяване на земята. Онези, които уж подкрепят неговите идеи, му пречат поради кариеристични и бюрократични подбуди. Ученият трябва да изживее тежки психически състояния, създавани от едно приятелско двуличие. Ту издиган, ту снеман от йерархията на постовете, той е принуден да се откаже временно от тезата си, да отстъпи в мръсната, нечестива игра. Но този съдържан учен, изсечен от човешки, а не от кариеристичен материал, носи у себе си и нещо българско, силно и възрожденско — неслучайно пее хайдушки и Ботеви песни. Той брани онова, което е скъпо на народа. Тази му позиция го затваря временно в неподвижност, докато технократите и бюрократите, които им помагат, шетат в живота.

На бойното поле избухва значителен философски и емоционален конфликт. Драмата се движи между страданието и подвига, в полюсни рамки. С положението, в което е изпаднал Радев, драмата се извисява до патоса на трагедията. В интерпретацията на сюжета изпъква и една от характерните особености в таланта на Джагаров. Авторът предпочита трагизма в подвига, а не тържествената манифестация на победата. Той търси философската и емоционална страна на противоречието, за да сплavi чрез него единството на творбата. Предпочита трагичното напрежение, в което се отразяват и временното, и всечовешкото и което придава известна монументалност на образа и на ситуацията.

В драмата се долавят доста автентични, автобиографични моменти. Те, откровено казано, понизяват впечатлението от вътрешната ѝ жизнена и логична цялост. На зрителя е необходимо да премине през частното и личното, за да се домогне до значителното, идейно-емоционалното напрежение на конфликта.

Както героите от „Прокурорът“ имаха свои исторически координати, така и характерите от „Тази малка земя“ са люди от нашето съвремие. Учени, специалисти в институт, ръководители на важни ведомства движат времето с големи дела и са същевременно в личностното си битие.

Джагаров е проявил остро чувство за „сетивността“, своеобразно необходимо и в едно драматургично изображение. Бързашка напомня: „Навън сняг вали, а тук песни се пеят.“ Тази реплика ни отнася веднага към една конкретна обстановка. Чувството за „сетивна“ конкретност се проявява с драматургичното обрисване на обстановката, чрез присъствието например на сервитьора и чрез неговото участие в извяване на характерите. Героите на драмата са в една среда и се движат в голямата колизия на конфликта. Това ги прави човешки многообразни. Тънки нотки на самоирония звучат у Радев, на ирония у Балчев и Божилова, на земна непосредственост у останалите. Това също усилва влечението за „сетивната“ конкретност на образи и действия.

Джагаров е показал майсторство в диалога, който не изяснява, а се превръща в бореца се рапира, извежда характера откъм волево-емоционалната му жизненост и сила. Репликите, и когато звучат в някакъв обикновен, текущ контекст, носят нравствения подтекст, възбуденото морално състояние.

С широкия арсенал от средства — изобразително-лирични, драматични и интелектуални — Джагаров ни води към вътрешния конфликт. Така ако Радев е съвременен възрожденски радетел за патриотична честност, то Драгиев носи противоположността му, и то не в огрубена, а в най-фина, философски осмислена форма:

Драгиев: Всеки по-висок пост изисква известни компромиси и отстъпки, другарю Славов.

Славов: Но не и от професор Радев.

Драгиев: И той е човек като нас.

Философията на Драгиев убеждава в компромис, тя предполага при всякакви обстоятелства пригаждането, отстъпването пред мнението на по-силните и безразличието към последиците. Нещо повече, Драгиев се характеризира с безотговорно отношение и към човешката природа. Тя може да бъде нахърнена морално, да бъде заличена даже, тласната към лична гибел в името на изгодата и егоизма (отношението към Балчев). Драгиев е силна и активна личност, готов е да пристъпи през всякакви морални норми, да извърши даже и аморалното за своите цели. Така конфликтът Драгиев — Радев е много дълбок — конфликт и съвременен, и исторически. Сблъсъкът между тях е неотстраним — до моралното поражение на едната или другата страна. Това са освен два волево-психически образа, но и две морални тези, създадени от живота, избрани сякаш от съвременността и от историята да се борят, да си противоречат. Отново сме върху онова идейно поле на голямото историческо действие, което знаеи от „Прокурорът“. Временно едната, благородната страна е поразена, за да се разгърне в дълбочина борбата срещу философията на пригаждането, срещу студеното равнодушие освен към човека, но и към бъдещето на нацията. В този силен конфликт Джагаров изявява себе си и своята личностна позиция на драматург.

Радев сочи истината: заводът се строи, но реката е отровена, кислородът на въздуха е намалял, растителността се задушава... И това е само началото. Радев усеща ледения полъх на смъртта, а Драгиев фалшиво възвеличава благо-разумието, съобразено с по-горестоящите, удобното за личния му напредък.

Идеята за спасяването на природата е не само актуална, а и дълбоко хуманна. В нея има драматизъм не само с временен, а с непреходен, планетарен характер. Когато е премислял своите характери, Джагаров е премерил добре същественото у Радев като хуманна перспектива, та дори до неговата рязкост, до неговата метежна независимост, неговата вътрешна свобода, неговата патриотична и комунистическа цялостност (спомнете си песента „Янко море“...). Той свързва неговите черти с патриотизма, с противопоставянето на исторически трагическата перспектива за унищожаването на природата, на живота от неразумност и при социализма. Във високия полет на тази идея е заложена хуманността на нашето време, тук е новият тип конфликтност на епохата ни. В плана на тази идея усещаме и интелектуалното „аз“ на драматурга, неговата мисловна разгърнатост срещу драгиевци и лазаровци.

Чрез сблъскването на морални тези, на философски възгледи се изясняват оригинални характери, излива се закономерно особената форма на драмата. Тя включва началното примирение преди конфликта, морално-политическата теза на две страни, метежността. И бунта, възможен даже в нашето съвременно, социалистическо общество — когато се касае за несправедливост, за защитата на човешкото и народното. В образа на главния герой е силна специфично-националната струя, обликът на една изконно-българска душевност. Авторът, като се занимава с проблеми общочовешки, извежда на сцената характери, които са извечно български.

Драматургът Джагаров обича играта с диалога. В репликите се разлива широк поток от чувства: от закачката до иронията, от разнеженото състояние до резкия удар. Това също допринася да се увеличава богатството на изображението. Понякога, за съжаление, в сложната и напрегната реч се включва и по-олекотена словесна игра, онова, което идва от ходещия виц.

Драматургът изгражда още в малките конструкции, в драматично дисонантните положения, вътрешно богато организирана, вещественно точна, ту пряко изобличителна, ту поетично приповдигната реч. В монолозите на Радев и Димов тя е поетична, с елана на чувствата, с приповдигнатостта на настроението пред детето — символ на живота.

„След малко ще прекратим онзи праг и ще влезем при един човек. Ние още не знаем какъв е той, какви страсти е заложила природата в него — велики или нищожни, какви способности — малки или големи . . . Той ще духне свещицката и една година от живота му ще се слее с вечността“ (Димов).

„Макар и да съм му баща, смущавам се да прекрача прага. Какво ще вземе от мене този човек, което би могъл да понесе като знаме в бъдещето. Едно от най-важните качества, които трябва да притежава, е способността да мисли, да има собствено мнение и да го отстоява докрай. Ако е убеден, че то е за добро на хората, за мира и щастието на тази земя, на този народ и на света. Да, и на света!“ (Радев).

В словата, озарени от високи чувства и вълнения, се отразяват романтични състояния, маркира се голямото и грандиозното, към което героите се стремят. Поетично приповдигнатото обаче става реално обяснение на света. То само привидно създава мит, тъй като се държи близо до живота, избликва от реалността. Така Джагаров не само поддържа, но и развенчава романтизма, разкрива резервите и на едно критическо мислене. Появява се драматургична многоплановост, романтична и реалистична едновременно. Авторът ни сблъсква не само с патоса, с мечтата, с мита, с песента и приказката, а и със суровата реалност, с неуловимата повседневност.

И в наши дни е вярна мисълта на Паскал, че изобретенията на хората вървят напред, като се увеличават, ала и лукавството на света не остава същото, и то се развива и изменя, придобивайки нови форми. То може да се окаже даже по-коварно, отколкото в миналото. И драмата на Джагаров с нейната сатирична и романтична едновременност в сюжета, с философско-емоционалната ѝ настроеност ни довежда до дълбочините на съвременното ни конфликтно битие. Чрез нея в хуманизма на нашата днешна литература с включват и критическото, и сатирическото начало, както и полетът на една възвишена поетичност.

Творбата на писателя подсказва, че и социалистическият строй, и техническият и научен напредък създават недоопозната досега духовна атмосфера, в която има сблъсъци, борба на напредничавото с консервативното, нови догадки за човешкото и нови сблъсквания с него. И драмата е изпълнена в самата си форма с енергия, мисловна и емоционална, съзидателна и разрушителна. И ето, забележете отново, че става дума за енергия разрушителна — чрез извисен лиризм и чрез идеализация, както и за енергия съзидателна — чрез критика и сатира. Една сложност от разменени отношения, която тепърва предстои да осветляваме в пълнотата и вътрешното ѝ богатство.

Режисьорът Енчо Халачев, поставил драмата в Народния театър, е дал една синтетична характеристика на Джагаровата драматургия.

„Кое ме привлича у този автор?

У него всичко е едро. Думите. Мислите. Проблемите. Словото е плътно, сгъстено, обемно и същевременно издълбано с една линия. Мислите — изрязани като фрески. Гневни, вулканични и в непрекъснато движение във времето.

Проблемите — остри, неочаквани и като че ли непрекъснато клокочеши около нас.“

Такава характеристика изисква и съответна режисьорска мярка. И тя е намерена. От сцената идва полъхът на една силна драматургична жизненост. Усеща се как насилието ражда протест. Как и в нашето общество е възможен бунт — в името на висока цел, бунт срещу унижаването на човека.

„Тази малка земя“ е една Джагарова намеса в живота ни, една воля за посяване на морал, за възпитаване на чувствата ни, и то чрез голямата, не само национална, а и планетарна проблема за днешното, в XX в., отношение на човека към природата. Драматургът, стъпил на съвсем непозната сюжетна почва, е създал и оригинални характери, въвлечени в съвсем нова морално-философска конфликтност. Той отваря вратите към едно бъдеще на литературата, което идва неминуемо.

Джагаров е от развиващите се мащабни писатели на нашето време. Неговото слово още не е изречено докрай. Неговата воля за тържеството на патриотичния, на социалистическия идеал не е още доосъществена. Неговата сълза за чистотата и доблестта на съвременния човек още не е доизплакана. Неговото бунтовно чувство и неговата размирна мисъл, открояващи съвременността в историческото ѝ съдържание и в дълбоката ѝ драматична конфликтност, още ще привличат вниманието. Поетът и драматургът запазват свежо сърцето си. Това осигурява нови творчески открития, нова нежност и обич, нов гняв и нова ненавист.